

LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSMES TIESA

SPRIEDUMS

LATVIJAS REPUBLIKAS VĀRDĀ

Rīgā 2010. gada 27. decembrī

lietā Nr. 2010-38-01

Latvijas Republikas Satversmes tiesa šādā sastāvā: tiesas sēdes priekšsēdētājs Gunārs Kūtris, tiesneši Kaspars Balodis, Aija Branta, Kristīne Krūma, Vineta Muižniece un Viktors Skudra,

pēc J.F. (turpmāk – Pieteikuma iesniedzēja) pieteikuma,

pamatojoties uz Latvijas Republikas Satversmes 85. pantu un Satversmes tiesas likuma 16. panta 1. punktu, 17. panta pirmās daļas 11. punktu, kā arī 19.² un 28.¹ pantu,

rakstveida procesā 2010. gada 30. novembrī tiesas sēdē izskatīja lietu

„Par Civillikuma 358. panta un 364. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam”.

Konstatējošā daļa

1. Civillikuma 358. pants nosaka: „Garā slimie, kam trūkst visu vai lielākās daļas garīgo spēju, atzīstami par rīcības nespējīgiem un tiesiski nespējīgiem pārstāvēt sevi un pārvaldīt savu mantu un ar to rīkoties, kādēļ pār viņiem iecelama aizgādība.”

Savukārt Civillikuma 364. pants paredz: „Ja tiesa garā slimo atzinusi par izveseļojušos, t. i., par rīcības spējīgu, tā uzdod bāriņtiesai atlaist aizgādņus no amata pēc tam, kad viņi iesnieguši norēķinu un nodevuši veselību atguvušajai personai mantu, kas atradusies viņu pārvaldībā.”

Civillikuma 358. un 364. pants (turpmāk – apstrīdētās normas) šādā redakcijā ir spēkā kopš 1993. gada 1. septembra jeb Civillikuma Ģimenes tiesību daļas spēkā stāšanās brīža.

2. Pieteikuma iesniedzēja ar Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2003. gada 5. jūnija spriedumu atzīta par rīcībnespējīgu. Par Pieteikuma iesniedzējas aizgādni iecelts viņas brālis. Pamatojoties uz Pieteikuma iesniedzējas iesniegumu, Rīgas bāriņtiesa vērsās tiesā ar pieteikumu par viņas atzīšanu par rīcībnespējīgu un aizgādības izbeigšanu, bet 2007. gada 19. decembrī Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa Rīgas bāriņtiesas pieteikumu noraidīja.

Pieteikuma iesniedzēja pauž uzskatu, ka apstrīdētās normas aizskar viņai Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – Satversme) 96. pantā garantētās tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību. Apstrīdētajās normās ietvertais ierobežojums esot noteikts ar likumu, un tam esot leģitīms mērķis – sabiedrības labklājības nodrošināšana un citu cilvēku tiesību aizsardzība, primāri cenšoties aizsargāt personas ar garīgās veselības traucējumiem no ļaunprātīgas izmantošanas riska un nodrošināt tām nepieciešamo palīdzību savu tiesību īstenošanā. Tomēr šis ierobežojums neesot samērīgs.

Leģitīmo mērķi esot iespējams sasniegt ar saudzējošākiem līdzekļiem. Civillikuma 358. pants paredzot vien pilnīgu rīcībnespējas atņemšanu un neņemot vērā to, cik lielā mērā personai trūkst garīgo spēju. Tādējādi likums paredzot tikai viena veida un apjoma ierobežojumu un izslēdzot alternatīvas, kas personas tiesības ierobežotu mazāk, piemēram, daļēju rīcībnespējas ierobežošanu, atbalstītā lēmuma pieņemšanu. Pēc Pieteikuma iesniedzējas ieskata, personai, kurai trūkst lielākās daļas garīgo spēju, rīcībnespēja nebūtu ierobežojama pilnā apjomā. Vēl jo vairāk, likumam būtu jānošķir tie gadījumi, kad personai trūkst puses vai mazākās daļas garīgo spēju, un jānosaka samērīgs ierobežojums. Šobrīd likums neparedzot iespēju noteikt personas garīgo spēju zudumam proporcionālu ierobežojumu, bet gan paredzot vienāda statusa un viena veida ierobežojuma noteikšanu personām ar dažāda rakstura un smaguma garīgiem un intelektuālās attīstības traucējumiem.

Līdzīgi arī Civillikuma 364. pants pieļaujot rīcībnespējas atjaunošanu tikai tādā gadījumā, ja persona ir izveseļojusies. Tādējādi tiek nepamatoti sašaurināts to personu loks, uz kurām rīcībnespējas atjaunošana attiecināma, jo no intelektuālās attīstības traucējumiem, tāpat kā no lielākās daļas garīgo slimību, neesot iespējams izveseļoties. Likums neparedzot rīcībnespējas atjaunošanu pēc tādiem pašiem kritērijiem, pēc kādiem tā noteikta, proti, pēc spējas pārstāvēt sevi un pārvaldīt savu mantu, un rīkoties ar to. Tāpat izveseļošanās esot noteikta kā vienīgais kritērijs, un

netiekot ņemta vērā personas iespēja apgūt jaunas, kā arī attīstīt esošās iemaņas, tādējādi uzlabojot savu spēju pieņemt patstāvīgus lēmumus.

Pamatojot savu uzskatu, Pieteikuma iesniedzēja atsaucas uz vairākiem starptautisko tiesību dokumentiem, it īpaši Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām. Vēl Pieteikuma iesniedzēja norāda, ka lielākajā daļā Eiropas valstu ir ieviesti pilnīgai rīcībspējas atņemšanai alternatīvi risinājumi.

3. Institūcija, kas izdevusi apstrīdēto aktu, – Saeima – nepiekrīt Pieteikuma iesniedzējas viedoklim un uzskata, ka apstrīdētās normas atbilst Satversmes 96. pantam.

Apstrīdētās normas ierobežojot tiesības uz privāto dzīvi, tomēr ierobežojums esot samērīgs. Civillikuma 358. pants neparedzot mehānisku rīcībspējas ierobežošanu neatkarīgi no tā, cik lielā mērā personai trūkst garīgo spēju. Tieši otrādi, šis pants pieļaujot rīcībspējas atņemšanu tikai tajos gadījumos, kad personai ar garīgās veselības traucējumiem trūkst visu vai lielākās daļas garīgo spēju. Citos gadījumos, pamatojoties tikai uz garīgas slimības esamību, rīcībspēju atņemt nevarot. Turklāt arī procedūra, kādā tiek lemts par personas atzīšanu par rīcībnespējīgu, nodrošinot pietiekamu izvērtējumu pirms galīgā lēmuma pieņemšanas, kā arī līdzsvarojot dažādu pušu intereses.

Rīcībspējas atjaunošanai Civillikuma 364. pants neprasot, lai tiesa slimo personu atzītu par pilnībā izveseļojušos. Civillikuma 364. panta izpratnē persona esot atzīstama par izveseļojušos tad, ja tai netrūkst parastu lietu pārzināšanai vajadzīgo prāta spēju. Tāpat Bāriņtiesu likuma normas kopsakarā ar Civilprocesa likuma 270. panta pirmo daļu paredzot bāriņtiesai pienākumu pārraudzīt rīcībnespējīgās personas situāciju un, ja tam ir likumisks pamats, rosināt rīcībspējas atjaunošanu personai. Šim mehānismam esot jānodrošina arī zināma regularitāte rīcībspējas atņemšanas pārvērtēšanā.

Rīcībspēja tiek atņemta tikai pašos smagākajos gadījumos. Robežsituācijās, kad teorētiski un hipotētiski būtu iespējams diskutēt par daļēju rīcībspējas atņemšanu, saprātīgi piemērojot tiesību normas, esot jālemj par rīcībspējas saglabāšanu, vispār neierobežojot Satversmē garantētās tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību.

ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 12. pants neuzliekot pienākumu normatīvajos aktos ietvert daļējas rīcībspējas atņemšanas tiesisko

regulējumu. Tas vienīgi prasot rīcībspējas atņemšanai izmantot samērīgus līdzekļus. Daļēja rīcībspējas atņemšana esot tikai viens no instrumentiem, kas tiek izmantoti citās valstīs. Citi instrumenti aptverot personiskos asistentus, iepriekš izteikto norādījumu ievērošanu, atbalstīto lemtspēju utt. Izpildvaras ietvaros šobrīd tiekot vērtēts, vai Latvijas normatīvie akti šajā ziņā būtu pilnveidojami.

Aizgādņa iecelšana atbilstoši apstrīdētajām normām nevis aizskarot personas ar garīgās veselības traucējumiem tiesības, bet gan ļaujot šai personai zināmā mērā pārvaldīt savu mantu un piedalīties ikdienas dzīvē. Tādējādi apstrīdētās normas saprātīgi ierobežojot tiesības uz privāto dzīvi un atbilstot samērīguma principam.

4. Pieaicinātā persona – Labklājības ministrija – informē, ka ar Ministru kabineta 2009. gada 12. oktobra rīkojumu Nr. 693 apstiprināts „Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām īstenošanas plāns 2010.–2012. gadam”, kurā iekļauts uzdevums izvērtēt nepieciešamību aktualizēt Civillikuma Ģimenes tiesību daļu un pieņemt lēmumu par Civillikuma grozījumu izstrādes lietderību. Šā uzdevuma izpildei izveidota darba grupa, kuras sastāvā ir Labklājības ministrijas, Tieslietu ministrijas, Veselības ministrijas, Tiesībsarga biroja un citu valsts iestāžu, kā arī nevalstisko organizāciju pārstāvji. Darba grupai uzdots līdz 2010. gada 31. decembrim pieņemt lēmumu par normatīvo aktu grozījumu izstrādes lietderību.

Līdzšinējās darba grupas sēdēs esot konstatēts: lai izpildītu ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 12. pantā noteiktās saistības, nacionālajiem normatīvajiem aktiem, kas regulē ar rīcībspējas institūtu saistītos jautājumus, jāparedz personai maksimāla rīcībspējas atstāšana. Šajos normatīvajos aktos esot jāiestrādā samērīguma princips rīcībspējas ierobežošanā, jānodrošina tiesības uz rīcībspējas regulāru pārskatīšanu, kā arī personai tiesības tikt uzklausītai jebkurā tiesvedības stadijā.

Darba grupas dalībnieki pauduši viedokli, ka ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 12. panta īstenošanai nepieciešams izdarīt grozījumus Civillikumā, Civilprocesa likumā un Bāriņtiesu likumā, nosakot pilnīgas rīcībspējas ierobežošanas aizliegumu. Esot nepieciešams precizēt rīcībspējas ierobežošanas kritērijus, paredzot maksimālu rīcībspējas saglabāšanu. Tāpat rīcībspējas ierobežojumam vajagot būt noteiktam uz laiku un regulāri tikt pārskatītam. Ierobežojot rīcībspēju, esot nepieciešams individuāls izvērtējums, un

ierobežojumam jāskaro tikai tās jomas, kurās persona pieņemt patstāvīgus lēmumus nav spējīga.

Tāpat darba grupas dalībnieki pauduši viedokli, ka nacionālajos normatīvajos aktos nepieciešams ieviest atbalstītā lēmuma pieņemšanas mehānismu, ieceļot īpašu atbalsta personu noteiktās dzīves jomās. Šīs jomas būtu jānosaka un atbalsta persona jāieceļ ar tiesas spriedumu, ņemot vērā konkrētās personas veselības stāvokli, kā arī vēlmes un intereses. Esot nepieciešams paredzēt arī to, ka personai ir tiesības iepriekš paust norādījumus par rīcību tādā gadījumā, ja tā veselības stāvokļa dēļ nebūs spējīga pieņemt attiecīgus lēmumus.

Grozījumi esot nepieciešami arī Civilprocesa likumā attiecībā uz personas dalību tiesas sēdē, uz klausīšanas pienākumu un metodēm un citiem jautājumiem. Esot jāuzsver tiesneša pienākums izvērtēt slimības ietekmi uz personas spēju izlemt konkrētās jomas jautājumus, nevis ekspertīzes atzinuma nozīme. No Civilprocesa likuma 270. panta esot jāsvīturo vārds „izveseļojas”, jo no dažām slimībām persona nemaz nevarot izveseļoties. Tāpat esot nepieciešams paplašināt to personu loku, kuras var iesniegt pieteikumu par rīcībspējas atjaunošanu.

Labklājības ministrija pauž viedokli, ka apstrīdētās normas aizskar Satversmes 96. pantā noteiktās pamattiesības un attiecībā uz šo ierobežojumu nav ievērots samērīguma princips. Kaut arī rīcībspējas ierobežošana kā aizsardzības pasākums esot vajadzīgs, ierobežojumam vajagot būt saistītam ar konkrētajiem apstākļiem un, nosakot ierobežojumu, esot jāņem vērā attiecīgās personas spēja rīkoties un vajadzības. Turklāt rīcībspējas ierobežošanai kā aizsardzības pasākumam esot pēc iespējas mazāk jāiejaucas personas tiesībās.

5. Pieaicinātā persona – Latvijas Republikas tiesībsargs (turpmāk – Tiesībsargs) – norāda, ka, apkopojot Tiesībsarga birojā saņemtos iesniegumus par rīcībspējas jautājumiem, viņš ir izdarījis šādus secinājumus:

1) atsevišķos gadījumos tiesvedība par rīcībspējas atņemšanu tiek ierosināta, personai par to nepaziņojot, turklāt tiesas pienācīgi neizvērtē, vai pieteikumam pievienoti pietiekami pierādījumi, lai ierosinātu šādu procesu;

2) atsevišķos gadījumos rīcībspēja personai tiek atņemta, ignorējot tās tiesības piedalīties procesā un sniegt savus paskaidrojumus;

3) dažos gadījumos lietā pieaicinātie speciālisti (bāriņtiesa, prokurors, dažkārt tiesu eksperti) uzskata, ka personai rīcībspēja būtu ierobežojama atsevišķā jomā, bet ne pilnībā, tomēr normatīvais regulējums šādu iespēju nepieļauj;

4) tiesu praksē ir maz tādu gadījumu, kad personai rīcībspēja tiek atjaunota.

Tiesībsargs jau 2008. gadā pārbaudes lietas ietvaros esot nonācis pie secinājuma, ka tiesību normas, kas regulē rīcībspējas jautājumu, neatbilst Satversmei un starptautiskajiem cilvēktiesību dokumentiem. Tādēļ 2008. gada 14. oktobrī nosūtīta vēstule Tieslietu ministrijai, paužot viedokli par nepieciešamajām izmaiņām Civillikumā un Civilprocesa likumā attiecībā uz personas atzīšanu par rīcībnespējīgu un rīcībspējas atjaunošanu. Tieslietu ministrijas atbildē esot pausts atbalsts ierosinājumam uzlabot normatīvo regulējumu.

Pašlaik Tiesībsarga biroja pārstāvis piedaloties Labklājības ministrijas izveidotajā darba grupā, kuras uzdevums esot izvērtēt nepieciešamību grozīt rīcībspējas un aizgādības institūtu. Kā viens no galvenajiem darba grupas dalībnieku viedokļiem esot uzsverams tas, ka ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 12. pantā noteikto pienākumu izpildīšanai nepieciešams izdarīt grozījumus Civillikumā, Civilprocesa likumā un Bāriņtiesu likumā, nosakot pilnīgas rīcībspējas ierobežošanas aizliegumu.

Tiesībsargs pauž uzskatu, ka no ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 12. panta, kā arī Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – Eiropas Cilvēktiesību konvencija) 8. panta, skatot to kopsakarā ar Eiropas Padomes Ministru komitejas 1999. gada 23. februāra rekomendāciju Nr. R(99) 4 „Par principiem attiecībā uz rīcībnespējīgo personu tiesību aizsardzību”, Latvijas Republikai izriet pienākums izveidot normatīvo regulējumu, kas paredz iespēju personas rīcībspēju ierobežot daļēji. Esot jāparedz pienākums izvērtēt katru gadījumu individuāli, ierobežojumu nosakot tikai tajās jomās, kurās tas patiešām konkrētajai personai ir nepieciešams.

Nevarot piekrist Saeimas atbildes rakstā paustajam viedoklim, ka apstrīdētās normas pieļaujot diferencētu pieeju rīcībspējas ierobežošanai. Tās paredzot tikai galējus risinājumus, proti, personas atzīšanu par rīcībnespējīgu vai pilnīgu rīcībspējas saglabāšanu. Šādā veidā netiekot nodrošināta pienācīga aizsardzība personām ar garīgās veselības traucējumiem. Apstrīdētais regulējums nepieļaujot alternatīvas, kas personas tiesības ierobežotu mazāk, piemēram, daļēju rīcībspējas ierobežošanu vai atbalstītā lēmuma pieņemšanu. Tāpat esot jāņem vērā, ka, saglabājot pilnu rīcībspēju gadījumos, kad personai tomēr trūkst daļas garīgo spēju, netiekot nodrošināta pienācīga šīs personas, kā arī citu personu tiesību aizsardzība. Līdz ar to Civillikuma 358. pants nesamērīgi ierobežojot personas tiesības uz privāto dzīvi, kā arī nevarot pilnībā nodrošināt izvirzīto mērķu sasniegšanu.

Savukārt Civillikuma 364. pants nepamatoti šauri paredzot izveseļošanas kā galveno kritēriju personas rīcībspējas atjaunošanai. Likums skaidri nenosakot iespēju atjaunot rīcībspēju, pamatojoties uz tiem pašiem kritērijiem, pēc kādiem tā ierobežota. Turklāt līdzšinējā tiesu prakse liecinot par šīs normas gramatisku tulkošanu. Līdz ar to spēkā esošais regulējums nenodrošinot personām ar garīgās veselības traucējumiem tiesības uz privāto dzīvi gadījumos, kad garīgā slimība nav ārstējama.

Secinājumu daļa

6. Konstitucionālo sūdzību šajā lietā iesniegusi persona, kura atzīta par rīcībnespējīgu. Lēmumā par lietas ierosināšanu norādīts, ka jautājums par Pieteikuma iesniedzējas spēju iesniegt konstitucionālo sūdzību vērtējams lietas izspriešanas gaitā.

Satversmes tiesas likums *expressis verbis* nerisina jautājumu par rīcībspēju Satversmes tiesas procesā. Tomēr Satversmes tiesas likuma 19.² panta pirmā daļa noteic, ka konstitucionālo sūdzību Satversmes tiesai var iesniegt „ikviena persona, kura uzskata, ka tai Satversmē noteiktās pamattiesības aizskar tiesību norma, kas neatbilst augstāka juridiska spēka tiesību normai”. Tādējādi par kritēriju konstitucionālās sūdzības iesniegšanai noteikta spēja būt par pamattiesību subjektu, nevis personas rīcībspēja.

Pieteikuma iesniedzēja konstitucionālo sūdzību iesniegusi par tiesību normām, kas ir tieši saistītas ar viņas kā rīcībnespējīgas personas statusu. Turklāt jāņem vērā arī tas, ka Pieteikuma iesniedzējas aizgādņis nav izrādījis interesi par konkrēto normu apstrīdēšanu. Tādēļ gadījumā, ja Satversmes tiesa atteiktos pieņemt un izskatīt Pieteikuma iesniedzējas konstitucionālo sūdzību, viņai tiktu liegtas iespējas aizstāvēt savas pamattiesības.

Uzskats, ka konstitucionālās sūdzības primārais mērķis ir pamattiesību aizsardzība un ka tas īpaši jāņem vērā, lemjot par rīcībspēju Satversmes tiesas procesā, pausts arī tiesību zinātnē (sk.: *Rodiņa A., Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 75. lpp.*). Arī Eiropas Cilvēktiesību komisija noraidījusi argumentu, ka personas rīcībnespēja varētu liegt tai tiesības iesniegt sūdzību (sk. *Eiropas Cilvēktiesību komisijas lēmumu lietā Matter v. The Slovak Republic, decision as to the admissibility, 1 September 1997, appl. No. 31534/96, para. 1*).

Līdz ar to atzīstams, ka Pieteikuma iesniedzējai ir tiesības iesniegt konstitucionālo sūdzību par apstrīdētajām normām.

7. Pieteikuma iesniedzēja uzskata, ka apstrīdētās normas neatbilst Satversmes 96. pantā garantētajām tiesībām uz privātās dzīves neaizskaramību.

Satversmes 96. pants nosaka: „Ikvienam ir tiesības uz privātās dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramību.”

Skaidrojot Satversmes 96. pantā garantētās tiesības uz privāto dzīvi, Satversmes tiesa ir norādījusi, ka šīs tiesības skar dažādus aspektus. Tās aizsargā indivīda fizisko un garīgo integritāti, godu un cieņu, vārdu un identitāti, personas datus. Tiesības uz privāto dzīvi nozīmē, ka indivīdam ir tiesības uz savu privāto telpu, tiesības dzīvot pēc sava prāta, saskaņā ar savu būtību un vēlmēm attīstīt un pilnveidot savu personību, iespējami minimāli ciešot no valsts vai citu personu iejaukšanās. Šīs tiesības ietver indivīda tiesības būt atšķirīgam, saglabāt un attīstīt īpašības un spējas, kas viņu atšķir no citiem cilvēkiem un individualizē (*sk. Satversmes tiesas 2005. gada 26. janvāra sprieduma lietā Nr. 2004-17-01 10. punktu*).

Personas atzišana par rīcībnespējīgu būtiski ietekmē tās spēju patstāvīgi darboties un pieņemt lēmumus gandrīz visās dzīves sfērās – persona nevar pati slēgt līgumus, ieskaitot darba, pirkuma vai īres līgumus, nevar piedalīties vēlēšanās, stāties laulībā, sastādīt testamentu un veikt citas darbības, kurām būtu juridiskas sekas. Tātad personas atzišana par rīcībnespējīgu būtiski ierobežo tās tiesības uz privāto dzīvi. Pie līdzīga secinājuma nonākusi arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa (*sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu lietā Shtukaturov v. Russia, judgment of 27 March 2008, appl. No. 44009/05, para. 83*).

Tā kā apstrīdētās normas regulē rīcībspējas atņemšanu un atjaunošanu, atzīstams, ka tās skar Satversmes 96. pantā noteiktās tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību.

8. Satversmes tiesa jau norādījusi, ka neiejaukšanās personas privātajā dzīvē ir viena no demokrātiskas sabiedrības pamatvērtībām. Tomēr arī tiesībām uz privātās dzīves neaizskaramību ir robežas (*sk. Satversmes tiesas 2001. gada 21. decembra sprieduma lietā Nr. 2001-04-0103 4.1. punktu*).

Satversmes 116. pants paredz, ka Satversmes 96. pantā ietvertās tiesības var ierobežot, ja ierobežojums ir noteikts ar pienācīgā kārtā pieņemtu likumu, tam ir

legitīms mērķis un tas ir samērīgs (*sk. Satversmes tiesas 2005. gada 26. janvāra sprieduma lietā Nr. 2004-17-01 11. punktu*).

9. Apstrīdētās normas ietvertas Civillikumā, un lietā netiek apstrīdēts tas, ka ierobežojums noteikts ar pienācīgā kārtā noteiktu likumu.

10. Saskaņā ar Satversmes 116. pantu Satversmes 96. pantā noteiktās pamattiesības var ierobežot, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību.

Saeima norāda, ka apstrīdēto normu legitīmais mērķis esot citu personu tiesību un sabiedrības drošības aizsardzība. Šo viedokli Saeima nav pamatojusi.

Satversmes tiesa pievienojas Pieteikuma iesniedzējas un Tiesībsarga paustajam uzskatam, ka par galveno rīcībspējas atņemšanas mērķi atzīstama pašas personas ar garīgās veselības traucējumiem tiesību aizsardzība. Rīcībspēja tiek ierobežota, lai ar aizgādņa starpniecību nodrošinātu šādas personas lietu pārzināšanu, kā arī pasargātu personu no tādas rīcības sekām, kuru tā nav spējusi apzināties un vadīt.

Līdz ar to apstrīdētajās normās noteiktajam tiesību uz privāto dzīvi ierobežojumam ir legitīms mērķis.

11. Lai pamattiesību ierobežojums būtu attaisnojams, tam jābūt samērīgam ar sasniedzamo mērķi. Izvērtējot ierobežojuma samērīgumu, Satversmes tiesa pārbauda: 1) vai ar izraudzīto līdzekli var sasniegt legitīmo mērķi (piemērotība); 2) vai legitīmo mērķi nevar sasniegt ar indivīda tiesības mazāk ierobežojošiem līdzekļiem (nepieciešamība) un 3) vai labums, ko iegūst sabiedrība, ir lielāks par indivīda tiesībām nodarīto kaitējumu (atbilstība).

Ja, izvērtējot tiesību normu, tiek atzīts, ka tā neatbilst kaut vienam no šiem kritērijiem, tad tā neatbilst arī samērīguma principam un ir prettiesiska (*sk. Satversmes tiesas 2007. gada 16. maija sprieduma lietā Nr. 2006-42-01 11. punktu*).

Tieši ievērojot to, ka rīcībspējas atņemšanas galvenais mērķis ir aizsargāt pašas personas ar garīgās veselības traucējumiem tiesības, arī izvērtējams šāda tiesību uz privāto dzīvi ierobežojuma samērīgums.

Līdz ar to personas rīcībspēja nav ierobežojama vairāk, kā tas nepieciešams pašas personas tiesību aizsardzībai. Ierobežojums ir jānosaka

tādā veidā un apjomā, kādā tas būtu vislabvēlīgākais un visvairāk vajadzīgs pašai personai.

12. Noskaidrojot Satversmes 96. panta saturu un no tā izrietošo valsts pienākumu apjomu, vērā ņemamas arī Latvijas starptautiskās saistības cilvēktiesību jomā. Starptautiskās cilvēktiesību normas un to piemērošanas prakse kalpo par interpretācijas līdzekli pamattiesību un tiesiskas valsts principu satura un apjoma noteikšanai, ciktāl tas nenoved pie Satversmē ietverto pamattiesību sašaurināšanas (*sk. Satversmes tiesas 2009. gada 23. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2008-42-01 10. punktu*).

Indivīda tiesības uz privāto dzīvi aizsargā arī Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 8. pants un Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 17. pants, kas noteic, ka nedrīkst patvarīgi vai nelikumīgi iejaukties neviena privātajā dzīvē.

Papildus tam attiecībā uz rīcībspējas ierobežošanu nozīmīgs ir ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 12. pants. Šā panta otrā daļa noteic, ka personām ar invaliditāti tāpat kā citām personām ir rīcībspēja visās dzīves jomās, bet šā panta trešā daļa uzliek dalībvalstīm pienākumu veikt visus nepieciešamos pasākumus, lai nodrošinātu tā atbalsta pieejamību, kas personām ar invaliditāti varētu būt nepieciešams, īstenojot savu rīcībspēju. Savukārt 12. panta ceturtnā daļa paredz:

„Dalībvalstis nodrošina, ka visi ar rīcībspējas īstenošanu saistītie pasākumi paredz atbilstošas un efektīvas garantijas, lai saskaņā ar starptautisko cilvēktiesību aktiem nepieļautu ļaunprātīgu izmantošanu. Šādām garantijām ir jānodrošina, ka, veicot ar rīcībspējas īstenošanu saistītos pasākumus, tiek ievērotas attiecīgās personas tiesības, griba un izvēle, netiek pieļauti interešu konflikti un ietekmes ļaunprātīga izmantošana, tie ir samērīgi un atbilstoši konkrētās personas apstākļiem, tos piemēro pēc iespējas īsāku laiku un regulāri pārbauda kompetenta, neatkarīga un objektīva iestāde vai tiesas instance. Šīm garantijām ir jābūt proporcionālām tam, cik lielā mērā šie pasākumi skar konkrētās personas tiesības un intereses.”

ANO Augstā cilvēktiesību komisāra birojs 2009. gada 26. janvārī ANO Cilvēktiesību padomē nāca klajā ar Tematisko ziņojumu par ANO Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām. Tajā norādīts, ka nacionālās civiltiesību normas, kas nosaka rīcībspējas ierobežojumus un aizgādību, uzskatāmas par pirmām kārtām pārskatāmām un reformējamām. Ziņojumā teikts, ka daudzās valstīs spēkā

esošais normatīvais regulējums, kas pieļauj personu atzīšanu par rīcībnespējīgām, pamatojoties uz šo personu psihiskajiem, intelektuālajiem vai sensorajiem traucējumiem, ir pretrunā ar konvencijas 12. panta otro daļu (*sk. Thematic Study by the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on enhancing awareness and understanding of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 26 January 2009, A/HRC/10/48, para. 45*).

Savukārt Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācijas Nr. R(99) 4 „Par principiem attiecībā uz rīcībnespējīgo personu tiesību aizsardzību” 2. princips uzsver, ka pasākumiem, ar kādiem tiek aizsargātas rīcībnespējīgo personu personiskās un ekonomiskās intereses, gan pēc apjoma, gan elastīguma ir jābūt tādiem, kas spēj juridiski risināt dažādas pakāpes rīcībnespēju un dažādas situācijas. Savukārt saskaņā ar šīs rekomendācijas 3. principu tiesiskajam regulējumam ir jāparedz, ka var būt dažādas pakāpes rīcībnespēja un ka laika gaitā tā var mainīties. Līdz ar to pilnīga rīcībnespējas atņemšana nevar būt mehānisks aizsardzības pasākuma piemērošanas rezultāts. Eiropas Cilvēktiesību tiesa norādījusi, ka, lai gan šie principi nav saistoši, tie tomēr var definēt kopējo Eiropas standartu konkrētajā jomā (*sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu lietā Shtukaturov v. Russia, judgment of 27 March 2008, appl. No. 44009/05, para. 95*).

Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā „Štukaturovs pret Krieviju” atzina, ka Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 8. pants pārkāpts ar to, ka Krievijas Civilt kodeksā nošķirta vienīgi pilnīga rīcībnespēja un pilnīga rīcībnespēja, bet nav paredzēta nekāda robežsituācija, izņemot regulējumu par personām, kas atkarīgas no narkotikām vai alkohola. Eiropas Cilvēktiesību tiesa uzsvēra, ka Krievijas tiesiskajā regulējumā nav paredzēta individuāla gadījuma izvērtēšana un spēkā esošais tiesiskais regulējums tiesnesim nav devis nekādas izvēles iespējas (*sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas sprieduma lietā Shtukaturov v. Russia, judgment of 27 March 2008, appl. No. 44009/05, para. 95*).

Saeima savā atbildes rakstā norāda, ka lietā „Štukaturovs pret Krieviju” faktiskie apstākļi esot būtiski atšķirīgi, tādēļ Eiropas Cilvēktiesību tiesas izdarītie secinājumi uz izskatāmo lietu neesot attiecināmi. Tomēr norādāms, ka šajā gadījumā nav nozīmes tam, cik līdzīgi vai atšķirīgi bijuši minētās lietas un Pieteikuma iesniedzējas faktiskie apstākļi. Satversmes tiesa nevērtē, vai Pieteikuma iesniedzēja par rīcībnespējīgu atzīta tiesiski, bet vienīgi pārbauda apstrīdēto normu atbilstību Satversmes 96. pantam. Tā kā lietā „Štukaturovs pret Krieviju” Eiropas Cilvēktiesību tiesa paudusi viedokli par tiesisko regulējumu, kas ir salīdzināms ar

apstrīdētajām normām, tad Eiropas Cilvēktiesību tiesas paustajām atziņām ir būtiska nozīme šīs lietas izskatīšanā.

Līdz ar to no Latvijas starptautiskajām saistībām cilvēktiesību jomā izriet valsts pienākums paredzēt tādus rīcībspējas ierobežošanas mehānismus, kas ietver individuālu situācijas izvērtējumu un katrai konkrētajai situācijai piemērotākā ierobežojuma izvēli. Regulējums, kas neparedz nekādas robežsituācijas un nosaka vienīgi pilnīgu rīcībspējas atņemšanu, cilvēktiesību prasībām neatbilst.

13. Aplūkojot apstrīdētās normas, secināms, ka tās nosaka tieši šāda veida ierobežojumu. Civillikuma 358. pants paredz vienīgi vai nu pilnīgu rīcībspējas saglabāšanu vai pilnīgu tās atņemšanu. Tas nepieļauj, ka varētu tikt noteikts daļējs rīcībspējas ierobežojums, kā arī neparedz nekāda citāda, saudzējošāka un piemērotāka risinājuma noteikšanu.

Līdzīgi apsvērumi attiecināmi arī uz Civillikuma 364. pantu. Pozitīvi vērtējams tas, ka gadījumos, kad persona ir izveseļojusies, tai noteiktie aizgādņi tiek atlaisti. Pie tam ar izveseļošanu saprotama tāda veselības stāvokļa sasniegšana, kad persona netiktu atzīta par rīcībnespējīgu atbilstoši Civillikuma 358. pantam, proti, kad tai vairs netrūkst lielākās daļas garīgo spēju. Tomēr abās apstrīdētajās normās ietvertais regulējums ir savstarpēji cieši saistīts. Arī situācijās, kad tiesa lemj par rīcībspējas atjaunošanu, tā var izšķirties vienīgi vai nu par pilnīgu rīcībspējas atjaunošanu, vai par pilnīgu rīcībnespējas saglabāšanu. Daļēja rīcībspējas atjaunošana vai citāda, saudzējošāka un piemērotāka risinājuma noteikšana nav iespējama. Turklāt Pieteikuma iesniedzēja pamatoti norāda: Civillikuma 364. pantā nav ņemta vērā iespēja, ka persona var apgūt jaunas un attīstīt esošās iemaņas, tādējādi uzlabojot savu spēju pieņemt patstāvīgus lēmumus neatkarīgi no veselības stāvokļa izmaiņām.

Satversmes tiesa jau ir norādījusi, ka tai savā spriedumā nav jāuzskaita iespējamie saudzējošākie līdzekļi. Konstatējot, ka ir kaut viens mazāk ierobežojošs līdzeklis, ir arī pamats atzīt, ka apstrīdētā norma nesamērīgi ierobežo pamattiesības (*sk. Satversmes tiesas 2009. gada 23. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2008-42-01 17.2. punktu*). Par saudzējošāku līdzekli atzīstams nevis jebkāds cits, bet tikai tāds līdzeklis, ar kuru leģitīmo mērķi var sasniegt tādā pašā kvalitātē (*sk. Satversmes tiesas 2005. gada 13. maija sprieduma lietā Nr. 2004-18-0106 19. punktu*).

Lietas materiālos apkopotā informācija liecina, ka pastāv dažādas metodes, ko valsts var izmantot cilvēktiesību prasībām atbilstošai rīcībspējas ierobežošanai. Par piemēru var minēt daļēju rīcībspējas ierobežošanu, atbalstu lēmuma pieņemšanā, personiskos asistentus, iepriekš izteikto norādījumu ievērošanu utt.

Tāpat dažādās valstīs izraudzītie modeļi ir atšķirīgi. Daļēja rīcībspējas ierobežošana paredzēta lielā daļā Eiropas valstu, piemēram, Čehijā, Horvātijā, Igaunijā, Polijā, Vācijā un citur. Tā, piemēram, Igaunijas Civilkodekss noteic, ka gadījumos, kad personai iecelts aizgādnis, tās rīcībspēja uzskatāma par ierobežotu tajos jautājumos, attiecībā uz kuriem iecelts aizgādnis. Tādējādi tiesai katrā konkrētajā gadījumā jāizlemj, kuras darbības persona nespēj saprast un vadīt un attiecībā uz kurām tai tādēļ būtu ieeļams aizgādnis (*sk. lietas materiālu 1. sējuma 183. lpp.*). Savukārt Nīderlandē un Luksemburgā atsevišķi no aizgādņības institūta paredzēta iespēja noteikt personai uzraugu. Turpretim Norvēģijā persona ar garīgās veselības traucējumiem var slēgt līgumus, bet atsevišķos gadījumos aizgādnis var prasīt to anulēšanu (*sk. lietas materiālu 1. sējuma 170. –202. lpp.*). Arī Labklājības ministrija min dažādus alternatīvus rīcībspējas ierobežošanas mehānismus, kas noteikti Anglijā un Velsā, Itālijā, Kanādā, Zviedrijā un citās valstīs (*sk. lietas materiālu 1. sējuma 142. –145. lpp.*).

Satversmes tiesas uzdevums nav paust savu viedokli par piemērotāko no dažādiem iespējamiem risinājumiem. Tomēr minētie piemēri ļauj izdarīt secinājumu, ka mazāk ierobežojoši līdzekļi pastāv, turklāt ar tiem apstrīdēto normu leģitīmo mērķi var sasniegt efektīvāk.

Līdz ar to apstrīdētās normas nesamērīgi ierobežo personai Satversmes 96. pantā noteiktās tiesības uz privāto dzīvi.

14. Vienlaikus ir jāsecina, ka apstrīdēto normu tūlītēja atcelšana pastāvošās problēmas neatrisinātu, turklāt radītu nepieļaujamu iztrūkumu nacionālajā tiesiskajā regulējumā. Lai normatīvo regulējumu saskaņotu ar prasībām, kas izriet no Satversmes 96. panta un starptautiskajiem cilvēktiesību dokumentiem, nepieciešams rūpīgi izvērtēt pastāvošo sistēmu un pilnveidot tiesisko regulējumu.

Konkrētajā lietā apstrīdētās normas aptver tikai daļu no jautājumiem, kas saistīti ar rīcībspējas ierobežošanu. Gan Latvijai saistošie cilvēktiesību dokumenti, gan rekomendējoša rakstura dokumenti, gan arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse aptver daudz plašāku jautājumu un problēmu loku, kas Latvijai jāņem vērā, pildot savas saistības cilvēktiesību jomā. Var minēt tādas piemērus kā rīcībspējas

ierobežošana uz noteiktu laiku, paredzot ierobežojumu periodisku pārskatīšanu, personas tiesības piedalīties tiesas sēdē un tikt uzklausītai jautājumā par rīcībspējas ierobežošānu, tādu aizsardzības pasākumu noteikšana, kuri neierobežo personas rīcībspēju utt.

Tādējādi, lai tiesisko regulējumu pilnveidotu atbilstoši iepriekšminētajiem principiem, valstij ir pienākums ne vien izdarīt atbilstošus grozījumus materiālajās un procesuālajās normās, bet arī izveidot materiālo un institucionālo nodrošinājumu šādas sistēmas veiksmīgai darbībai, gādāt par tiesnešu un citu tiesību normu piemērotāju apmācību un veikt citus nepieciešamos pasākumus. Satversmes tiesa ņem vērā, ka minēto pasākumu veikšanai nepieciešams saprātīgs laika posms.

Nolēmumu daļa

Pamatojoties uz Satversmes tiesas likuma 30.–32. pantu, Satversmes tiesa

nosprieda:

atzīt Civillikuma 358. pantu un 364. pantu par neatbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam un spēkā neesošu no 2012. gada 1. janvāra.

Spriedums ir galīgs un nepārsūdzams.

Spriedums stājas spēkā tā publicēšanas dienā.

Tiesas sēdes priekšsēdētājs

G. Kūtris